

Vojni položaj narodnooslobodilačkog pokreta u vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a*

Oslobodilački rat naroda Jugoslavije činio je nedjeljiv proces sa socijalističkom revolucijom. Oni su se, zapravo, međusobno prožimali. Jer, izvršavajući borbene zadatke, Narodnooslobodilačka vojska omogućavala je i podsticala revolucionarne procese, čiji su rezultati sintetizirani najprije novembra 1942. u Bihaću, osnivanjem najvišega političkog predstavničkog tijela naroda Jugoslavije, zatim, godinu dana kasnije, historijskim odlukama donesenim na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. Te odluke bile su »odraz snaga narodnooslobodilačkog pokreta, nove narodne vlasti, snage Narodnooslobodilačke vojske« (Tito).¹

U razdoblju između Prvoga i Drugog zasjedanja AVNOJ-a, odnosno u 1943. godini, snage antihitlerovske koalicije izvojevale su velike pobjede na svim ratištima drugoga svjetskog rata. Na istočnom frontu, poslije pobjede Crvene armije kod Kurska, uslijedila je opća ofenziva kroz Ukrajinu i Bjelorusiju. Anglo-američke trupe su oko sredine maja likvidirale njemačko-talijanski front u Africi i u julu se iskrcale na Siciliju. Takav razvoj događaja doveo je do toga da su snage antihitlerovske koalicije definitivno preuzele stratezijsku inicijativu i do otvaranja jasne i sigurne perspektive pobjede, što je posebno došlo do izražaja na Teheranskoj konferenciji. U tom periodu sile Osovine definitivno su ostale u stratezijskoj defenzivi, pri čemu hitlerovska Njemačka po svaku cijenu nastoji da zadrži zauzeti prostor. U isto vrijeme i Japanci su na pacifičkom ratištu prešli u stratezijsku defenzivu.²

U to vrijeme jugoslavensko ratište dobilo je značenje kakvo do tada nije imalo: s njim su tada neposredno računali i Nijemci i saveznici. Što su se saveznički frontovi više približavali balkanskom prostoru, koji je za Nijemce bio veoma osjetljiv zbog ukrštavanja interesa zaraćenih strana i u stratezijskom smislu, značenje je jugoslavenskog ratišta sve više raslo. S jedne strane, »jugoslavenski problem« stalno je prisutan u stratezijskim razmatranjima njemačke Vrhovne komande (OKW), koja za prostor Balkana konstatira da je »već prije kapitulacije Italije dobio izričiti značaj ratišta«.³ S druge strane, vlada Velike Britanije vodi realističniju politiku prema NOP-u (bez obzira na konstantu u njenom odnosu prema Jugoslaviji: očuvanje monarhije); evolucija britanske politike prema NOP-u pro-

* Ovo je tekst referata koji je autor pročitao na znanstvenom skupu »NOB u Bosni i Hercegovini i AVNOJ 1942—1943«, u Sarajevu 22—23. XI 1973.

¹ J. B. Tito, *Vojna djela*, knj. IV, Beograd 1972, 162.

² Poblje o razvoju drugog svjetskog rata u 1943. godini vidi: *Drugi svjetski rat*, knj. III, Beograd 1964.

³ *Ratni dnevnik njemačke Vrhovne komande (OKW)*, dio III (1. januar — 31. decembar 1943), str. 1612, izd. 1963, Frankfurt na Majni (u daljnjem tekstu: *Ratni dnevnik OKW*).

izlazila je iz uočavanja upravo vojne snage NOP-a kao značajnog faktora na području jugoistočne Evrope. Britanski ministar vanjskih poslova A. Eden, u jednoj bilješci pisanoj za W. Churchilla, već u junu 1943, konstatira: »Nema nikakve sumnje da su partizani vojna organizacija s kojom treba računati.«⁴ Takve procjene saveznika i Nijemaca svakako su bazirane na činjenici što se u ljeto i jesen 1943. god. na jugoslavenskom ratištu borila snažna oružana sila kao što je bila Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, koja je, kako 28. VIII 1943. vrhovni komandant Tito piše Glavnom štabu NOV i PO Srbije, »postala međunarodni faktor« i kao takva »priznata od saveznika«.⁵

Tadašnji stratezijski položaj NOVJ, prema procjenama OKW, dovodio je u pitanje sigurnost obrane jadranske obale, na kojoj je razvoj situacije »zabrinjavajući« (kako je njemački general Glaise von Horstenau javio 3. VIII 1943. Hitleru),⁶ jer ugrožava bok njemačkih snaga u Italiji i otežava snabdijevanje isturenih njemačkih trupa u Grčkoj. OKW već tada procjenjuje mogućnost usklađivanja dejstava NOVJ i Crvene armije, te konstatira da se »ruske operacije na južnom odsjeku istočnog fronta moraju gledati povezano sa porastom ustaničkog pokreta na jugoslavenskom prostoru«.⁷

Prema tome, iako je jugoslavensko ratište još uvijek teritorijalno odvojeno od ostalih frontova drugoga svjetskog rata u Evropi, ono objektivno već tada ima ulogu svojevrsne spona snaga antihitlerovske koalicije, odnosno istočnog fronta i fronta zapadnih saveznika u Italiji.

Posebno značenje jugoslavenskom ratištu njemačka Vrhovna komanda pridaje u vezi s procjenom score kapitulacije Italije, računajući da će anglo-američke trupe na Sredozemlju slijedeći udar izvesti preko jugoslavenske obale na Balkanu. U tom slučaju, kako je utvrdio načelnik operativnog odjeljenja komandanta Jugoistoka, »snage pod Titom dobijaju operativnu važnost« i »predstavljaju stalnu opasnost za njemačku obranu«. Iz razvoja savezničkih operacija na Siciliji mogao se naslutiti bliski poraz fašističke Italije. Već 25. juma 1943, dakle 15 dana nakon operacija na tlu Italije, pao je fašistički režim B. Mussolinija. Taj je događaj njemačka Vrhovna komanda ocijenila kao početak kraja otpora talijanskih oružanih snaga. Već sutradan, 26. jula, izdaje direktavu za organizaciju obrane Balkana od eventualnog pokušaja savezničkog iskrcavanja i reorganizira komandovanje na Balkanu. Tada su, pod komandom komandanta Jugoistoka feldmar-

⁴ Dušan Biber, Britanci otpisuju Dražu, *Vjesnik u srijedu*, 21. VI 1972.

⁵ Ukazujući, u vezi s razvojem međunarodne situacije, na potrebu formiranja regularnih jedinica na teritoriju Srbije, Tito u navedenom dokumentu piše: »Potrebno je objasniti narodu da je Narodnooslobodilačka vojska postala međunarodni faktor, da je priznata od saveznika, da je počela dobijati materijalnu pomoć od naših saveznika, da će ta pomoć biti veća, ukoliko Narodnooslobodilačka vojska bude snažnija i ukoliko će se odlučnije i uspješnije boriti protiv okupatora« (Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, knj. 10, dok. br. 102, u daljnjem tekstu: Zbornik).

⁶ Ratni dnevnik OKW, 890.

⁷ Iz Ratnog dnevnika OKW, tom IV (vidi: Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, knj. II, 10, drugo izdanje).

šala von Weichsa (sjedište u Beogradu), formirane grupe armija F — Jugoslavija, i E — Grčka i Albanija.⁸

Uoči kapitulacije Italije, s istočnog fronta je u Jugoslaviju prebačen žtab njemačke 2. oklopne armije s general-pukovnikom L. Rendulicem na čelu. Koliko je značenje u to vrijeme sam Hitler pridavao jugoslavenskom ratištu, govore njegove riječi Rendulicu kad je preuzima dužnost:

»Partizanski pokret uzima sve veće razmjere i mora se energično suzbiti, pošto predstavlja veliku opasnost u slučaju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji ili Albaniji. Obrana i čvrsto držanje Balkana od životne je važnosti, pošto bi njegovo zauzimanje od strane neprijatelja predstavljalo smrtno ugrožavanje srca Reicha, kao i opasnost za istočno krilo istočnog fronta.«⁹ Hitler već tada (u augustu 1943) računa s mogućnošću skore kapitulacije Italije i, u vezi s tim, naređuje Rendulicu: »Iskoristite vojnu silu Hrvatske (odnosi se na NDH — prim. F. T.), razbijte Tita, isključite Talijane na jadranskom području [...], zatim posjednite Dalmaciju, Crnu Goru i Albaniju i branite obalu.«¹⁰

Usporedo s prelaskom strategijske ofenzive na sile antihitlerovske koalicije, narodnooslobodilački pokret izrastao je u takvu organiziranu političku i vojnu snagu da više nije dolazio u pitanje konačni ishod oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Godina 1943. je »predstavljala prekretnicu zbog odlučujućih pobjeda jugoslavenske revolucije«.¹¹

Poslije pobjede u bitkama na Neretvi i Sutjesci, u kojima je Narodnooslobodilačka vojska pokazala visoka borbena i moralno-politička svojstva, na jugoslavenskom ratištu nastao je nov odnos snaga.

Bitna komponenta toga novog odnosa jest to što su veća dejstva jedinica NOVJ i partizanskih odreda vođena na svim područjima. Raspored snaga oslobodilačkog pokreta, u ljeto i jesen 1943. godine, karakterizira rasprostranjenost na cijeloj teritoriji, za razliku od prije godinu dana kada je ta podjela bila izrazita — na Glavnu operativnu grupu, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, i ostale partizanske snage. Sada velike formacije NOVJ — divizije i korpusi ili operativne grupe — dejstvuju u svim krajevima zemlje. U isto vrijeme stvara se Mornarica NOVJ čije dejstvo bitno mijenja operativno-strategijsku situaciju na jadranskoj obali.¹² Prema tome, možemo utvrditi da se, u periodu od Prvoga do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Narodnooslobodilačka vojska kao oružana sila NOP-a i socijalističke revolucije razvila kvalitativno i kvantitativno u takvu vojsku

⁸ U Hitlerovoj naredbi br. 48, reorganizacija komandovanja, od 26. jula 1943, kaže se: »Neprijateljsko komandovanje (odnosi se na saveznike — prim. F. T.) svoje planove oslanja i na banditske pokrete u unutrašnjosti Jugoistoka. [...] Najhitniji zadatak Vrhovne komande Jugoistoka u pozadini je da se unište bande u Srbiji i Hrvatskoj sa točkom težišta na saobraćajnim linijama sa Grčkom. [...] Mora se postići da se suzbijanje bandi sprovede najvećom energijom, i to prvenstveno banditskih hordi koje se nalaze u blizini obala« (Arhiv VII, njem. fond, reg. br. 7/15a, k. 1-A).

⁹ *Lothar Rendulic, Gekämpft, gesiegt, geschlagen, Wels-Heidelberg, 1952.*

¹⁰ Isto.

¹¹ Iz referata na proslavi godišnjice II zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu 1968, *J. B. Tito*, 11 Vojna djela, knj. IV, 161.

¹² Poblje o operativno-strategijskoj situaciji na jadranskoj obali: *J. Vasiljević, Mornarica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Beograd 1972.*

koja je mogla izvoditi »ofenzivne operacije krupnijeg karaktera«, kako joj je to kao zadatak postavio vrhovni komandant Tito, prigodom donošenja odluke o njenom formiranju u novembru 1942. godine.¹³ Time su stvoreni uvjeti za konačan prijelom situacije u korist narodnooslobodilačkog pokreta u cijeloj zemlji.

Nijemci su realistički procijenili naglo narastanje NOP-a i njegove oružane sile. Naime, poslije neuspjeha u operacijama »Weiss« i »Schwarz«, došli su do saznanja da se više ne može, ma kako obimne operacije bile, očekivati uništenje NOVJ. Iako brojčano i tehnički znatno nadmoćniji, oni odustaju od bezizgledne strategije »vojničkog uništenja« NOVJ, koje su ranije namjeravali postići najprije okruženjem glavnih grupacija NOVJ, zatim nizom operacija parcijalno likvidirati. Konstatirajući da to više nije »vršljanje bandi« već da je »neprijatelj stao čvrsto na noge«, komandant Juhoistoka zaključuje da se protiv NOVJ ne mogu poduzimati operacije »van mjesnih okvira«. ¹⁴ To je praktično značilo da je, u cjelini gledano, njemački okupator prisiljen da i na jugoslavenskom ratištu prijeđe u strategijsku defenzivu, bez obzira što će i u kasnijem periodu povremeno poduzimati operativno-taktičke pothvate, a neke i strategijskih razmjera (na primjer, posjedanje jadranske obale) da bi okružio i razbio pojedine grupacije NOVJ. Time je faktički izražen stav nacističke Njemačke da odustaje od uspostavljanja razbijenog okupatorskog sistema. Taj je zahtjev još uvijek bio prisutan u planovima i ciljevima četvrte i pete ofenzive. Međutim, poslije tih ofenziva, taj cilj se više ne postavlja, što je bitno kod ocjene vojnog položaja NOP-a u ljeto i jesen 1943. godine. Zapravo, odustajanje od obrane okupatorskog sistema, kao nerealnog cilja, i određivalo je karakter budućih operacija njemačke vojske na jugoslavenskom prostoru.¹⁵ Zanimljivo je iznijeti da su i procjene rukovodstva NOP-a u pogledu njemačkih namjera i mogućnosti bile slične: »Ofenziva, ukoliko ju i poduzme neprijatelj, ne može više imati onih razmjera koje su imale ranije ofenzive«, kaže se 30. XI 1943. u zaključcima konferencije članova AVNOJ-a iz Hrvatske s drugom Titom.¹⁶

S obzirom na razvoj situacije na sredozemnom frontu i Vrhovni štab predviđao je skori slom fašističke Italije.¹⁷ U vezi s tim, osnovna njegova kon-

¹³ J. B. Tito, *Vojna djela*, I, 128.

¹⁴ *Ratni dnevnik OKW*, 1252.

¹⁵ Riječ je o operacijama »Kugelblitz«, »Adler«, i drugim.

¹⁶ *Zbornik*, tom II, knj. 11, dok. br. 26.

¹⁷ O tadašnjim procjenama Vrhovnog štaba, Tito kaže:

»Razni znaci pokazivali su da bi skoro moglo doći do kapitulacije Italije [...].

Još prije ulaska u Jajce Vrhovni štab je iz centralne Bosne sa Petrovog Polja uputio Prvu dalmatinsku brigadu brzim maršem u Dalmaciju, sa zadatkom da vrši mobilizaciju ljudstva za naše jedinice i da bude gotova za razoružavanje talijanskih snaga. Iz Jajca je Vrhovni štab isto tako hitno uputio čitavu Prvu proletersku diviziju u Dalmaciju još prije kapitulacije Italije. Ta odluka Vrhovnog štaba bila je vrlo efikasna i sa dobrim rezultatima, jer su naše jedinice koje smo poslali u Dalmaciju bile jezgro onih snaga koje su razoružale talijansku vojsku u Dalmaciji. Nama je pala u ruke velika količina naoružanja, municije i druge ratne spreme. Ta odluka Vrhovnog štaba bila je izvršena u pravo vrijeme, jer su jake njemačke snage prodirale u Dalmaciju, takođe s ciljem da razoružaju ili podvrgnu svojoj komandi talijanske divizije i upotrebe ih ponovo u borbi protiv nas. Isti je slučaj bio u Sloveniji, Crnoj Gori i Primorju, gdje su naše jedinice razoružale talijansku vojsku i domogle se velike količine ratnog materijala» (J. B. Tito, *Vojna djela*, knj. II, 252).

cepcija bila je da dijelom snaga spriječi ili uspori nadiranje Nijemaca u dotadašnju talijansku okupacionu oblast, a dijelom snaga da razoruža talijanske jedinice i podstakne razbuktavanje NOB, što se, sasvim prirodno, u toj okupacionoj zoni moglo i očekivati. Uloga NOVJ u pogledu izvršavanja ovih zadataka bila je od izuzetnog značenja.

U tome cilju, u Ljubljanskoj pokrajini prikupljene su dvije divizije GŠ Slovenije da bi u trenutku kapitulacije Italije stupile u akciju. Snage 1. hrvatskog korpusa i 13. divizije dobile su zadatak da spriječe prodor Nijemaca preko Korduna, Gorskog kotara i Like na Jadran. U Dalmaciju je upućena 1. dalmatinska brigada, koja će postati kadrovsko jezgro 9. dalmatinske divizije, formirane uoči kapitulacije Italije.¹⁸ Druga proleterska divizija orijentirana je ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, prema talijanskoj okupacionoj zoni. Vrhovni štab pokrenuo je i druge jedinice s namjerom da se što više približe zoni pod talijanskom okupacijom. Prema izričitom naređenju Vrhovnog štaba, u ostalim dijelovima Jugoslavije jedinice NOV i partizanski odredi trebalo je da razviju što veću vojnu i političku aktivnost.

Priobalski pojas bio je najznačajnije područje u izvršavanju ovog zadatka. U toj prostranoj oblasti nalazile su se talijanske trupe 5. i 18. armijskog korpusa, djelomično 6. armijskog korpusa i nekoliko samostalnih jedinica 2. armije.

Vrhovni štab je tada, uoči kapitulacije Italije, pod svojom komandom imao 55 brigada, odnosno 18 divizija i više desetina partizanskih odreda. Cijela Jugoslavija bila je zahvaćena oslobodilačkim ratom.

Kapitulacija Italije objavljena je 8. septembra 1943. godine. U svim oblastima Jugoslavije u kojima su se nalazile talijanske okupacione snage došlo je do značajnih promjena. Razoružavana je talijanska vojska i zaplijenjen golem ratni materijal. U Dalmaciji, Istri i Slovenskom primorju došlo je do općeg ustanka i do tada neviđenog priliva boraca. Oslobođeni su gotovo cijela Dalmacija (sa Splitom), Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar. Bio je oslobođen najveći dio obale s otocima. Razoružane su tamošnje talijanske snage: u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 13. divizija NOVJ i 1. i 2. primorsko-goranski odred, uz učešće naroda, razoružali su divizije »Murge« (Murde), »Maccerata« (Mačerata) i 1. brzu diviziju i 14. oklopnu brigadu; u Dalmaciji je 9. divizija NOVJ, sa četiri partizanska odreda i dvjema grupama udarnih bataljona, uz masovno učešće naroda, razoružala glavninu divizije »Bergamo« i dijelove 17. obalske brigade; u Istri, kao i u Slovenskom primorju, narod je razoružavao neprijateljske posade iz sastava 23. armijskog korpusa i rušio fašističku vlast. U svima tim oblastima, a u drugim po cijeloj Jugoslaviji, formirale su se nove brigade i divizije NOVJ. Znatno je proširena oslobođena i poluoslobođena teritorija, naročito u zapadnom i centralnom dijelu zemlje.

E. Kardelj, u uputstvu Centralnom komitetu KP Slovenije od 12. VII 1943, piše: »Sadašnji procesi u Italiji ukazuju na to da će se, verovatno, teško održati na vlasti takva vlada kao što je Badoljova« (Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 75).

¹⁸ Glavni štab NOV i PO Hrvatske, u direktivi od 8. VIII 1943. Operativnom štabu Za Dalmaciju, među ostalim, piše: »jedan faktor koji ne smijemo zaboraviti jeste vjerojatna težnja njemačkih okupatora da se domognu jadranske obale, da se dočepaju talijanskog oružja, stvore odbrambenu liniju i pridruže čišćenju izvjesnih predjela« (Zbornik, tom V, knj. 18, dok. br. 21).

Trinaestog septembra 1943. Okružni NOO za Istru objavio je prisajedinjenje Istre Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, a 16. septembra Vrhovni plenum Oslobođilne fronte proglasio je prisajedinjenje Slovenskog primorja Sloveniji, odnosno Jugoslaviji. U to vrijeme održano je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a (12—15. oktobra), na kojem je, uz ostalo, donesena odluka o prisajedinjenju matici zemlji svih krajeva koje su Talijani otuđili: Istre, Cresa, Lošinja, Lastova i Zadra. AVNOJ je posebnom odlukom potvrdio odluke ZAVNOH-a i Vrhovnog plenuma OF o prisajedinjenju Jugoslaviji njenih do tada otuđenih krajeva.

Istodobno je bio oslobođen i veći dio Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, gdje su razbijeni četnici D. Mihailovića, a u manastiru Ostrogu uništeno je vodstvo četnika u Crnoj Gori. U Makedoniji je vojno-politička situacija postala mnogo povoljnija za daljnji razvoj NOP-a. U zapadnoj Makedoniji stvorena je prostrana slobodna teritorija. Glavni štab NOV i PO Makedonije, 11. novembra, u rejonu Debra formirao je 1. makedonsko-kosovsku brigadu. U Hrvatskoj, u zapadnim krajevima i u Slavoniji, znatno je proširena slobodna teritorija. U Hrvatskom zagorju i na Kalniku još više se rasplamsavala oslobodilačka borba, proširena je slobodna teritorija; oslobođen je veći dio Podravine i Moslavine. Osim drugih mjesta, 7. XI oslobođena je i Koprivnica. Izuzev prostora oko glavnih komunikacija, oslobođen je veći dio Bosne i u njoj razbijena četnička uporišta. Oslobođena su veća mjesta — pored ostalih tada je bio oslobođen i grad Tuzla (2. X 1943). U Srbiji je NOP dobio nov zamah. Ojačale su partizanske snage i organizacije Narodnooslobodilačkog fronta u južnoj i istočnoj Srbiji i u Šumadiji. Osim partizanskih odreda koji su uspješno djelovali, u Srbiji su formirane tri brigade (1. šumadijska, 1. i 2. južnomoravska); u zapadnoj Srbiji, gdje su posljedice udaraca koje je NOP pretrpio 1941. godine bile najteže, obnavljale su se organizacije KPJ. Narodnooslobodilačku borbu, u užoj Srbiji, u jesen 1943. karakterizira jačanje pokreta u cjelini, posebno u Toplici i Jablanici, koje će ubrzo postati snažna uporišta za vođenje borbenih dejstava ka dolini Južne i Zapadne Morave, području Kukavice i Kopaonika. U jesen 1943. partizanske snage u Vojvodini pojačale su pritisak na neprijateljske posade, naročito na transporte duž glavnih komunikacija: Beograd—Zagreb i Beograd—Novi Sad. Veliki broj boraca stupio je u partizanske jedinice. Od ljudstva iz Šrijema formirano je pet brigada, od kojih su tri ušle u sastav 16. vojvodanske divizije. Ponovo su oživjele borbe u Banatu, Bačkoj i Baranji. Iako je situacija na Kosovu dolaskom njemačkog okupatora bila teška, jačanje NOP-a nije se moglo zaustaviti; značajni uspjesi izraženi su u osnivanju partizanskih odreda i organizacija Narodnooslobodilačkog fronta.¹⁹

Uspješan razvoj NOP-a u god. 1943. posebno uoči i za vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a, doveo je do snažnog procesa raslojavanja kvislinških i kolaboracionističkih oružanih formacija, tako da one više nisu mogle predstavljati ozbiljnog protivnika NOVJ. Taj proces bio je izrazit u domobranstvu NDH²⁰ čije su se veće formacije predavale NOVJ i u Beloj

¹⁹ Poblje o razvoju NOR-a u ljeto i jesen 1943. godine vidi: Oslobođilački rat naroda u Jugoslaviji 1941—1945, knj. I, 531—647.

²⁰ Glavni štab NOV i PO Hrvatske u svojoj direktivi od 8. VIII 1943. Operativnom štabu za Dalmaciju konstatira: «Kolebanja kod domobrana su sve jača, a njihov otpor prema našoj vojsci sve slabiji» (Zbornik, tom V, knj. 18, dok. br. 21).

i Plavoj gardi u Sloveniji. Isto tako demoralizacija i rasulo zahvatile su četničke formacije D. Mihalovića, čiji su pripadnici u takvom bujanju NOP-a, posebno zbog toga što su ga priznali zapadni saveznici, vidjeli propast četničke koncepcije u cjelini. To se prvenstveno odnosi na četničke formacije u bivšoj talijanskoj okupacionoj zoni.²¹

Na kapitulaciju Italije Nijemci su brzo reagirali posvuda u našoj zemlji, s težištem dejstva prema jadranskoj obali. Stupio je na snagu plan »Achse« kojim je njemačka Vrhovna komanda predviđala postupak njemačkih trupa za slučaj kapitulacije Italije.²² Poduzimanje operacija, čiji cilj je bio zaposjedanje jadranske obale, bazirano je na procjeni da je »držanje Balkana, kao sastavnog dijela evropske tvrđave, od odlučujućeg značaja za rat iz operativnih, vojnopolitičkih i ekonomskih razloga.«²³ Dok su na područje Jugoslavije stizale nove njemačke snage, devet divizija, one koje su spremne stajale na periferiji talijanske okupacione zone, čim je objavljena kapitulacija, neke čak i prije, krenule su u napad na sve što se našlo u talijanskoj zoni: 114. lovačka, 7. SS »Princ Eugen« i 71. divizija, a zatim 118. i 264. divizija. U ostalim dijelovima Hrvatske dejstvovala su njemačke divizije »Viking«, »Nordland« i brigada »Niederland« (Hrvatsko zagorje, Kordun, Banija), zatim 173. i 187. divizija (Bjelovar, Slavonija i Srijem) i 14. SS policijski puk (Pokuplje). Uz te njemačke snage, dejstvovala su ustaške i domobranske, različitog sastava i rasporeda, od kojih je dio težio da nastupa iza njemačkih snaga u Dalmaciji i Hrvatskom primorju. Četničke snage gdje god su se našle, u Lici i sjevernoj Dalmaciji, stavile su se u službu novog okupatora. S obzirom na svoj geografski položaj i komunikacije, Hrvatska je u to vrijeme bila ključna oblast za ostvarenje njemačkih namjera. Za postizanje postavljenog cilja upućivane su glavne njemačke snage kroz Hrvatsku.

U izvještaju VŠ, analizirajući operativnu situaciju na svom području, GŠH piše:

»Poslije kapitulacije Italije, razoružavanja većeg broja talijanskih divizija, naše jedinice, oslobodivši čitave pokrajine i oblasti, u neodoljivom naletu izbile su na Jadran i ovladale jadranskom obalom i svima otocima od Trsta do Dubrovnika. Nijemci, predosjećajući kapitulaciju Italije, blagovremeno su uputili izvjestan broj divizija prema Jadranu u cilju posjedanja

²¹ »Sve očitiye priznavanje partizanske borbe preko savezničkih radio-stanica, štampe, govora i proglašenja, te i materijalna komponenta ovih priznanja duboko su se dojmili tih grupacija (odnosi se na četnike i »antikomunističku miliciju« — prim. F. T.) [...] Njihove snage u velikoj mjeri spremne su da ostave izdajničko vodstvo« (Isto).

²² Tim planom, koji se počeo provoditi 8. IX u 20.00 h, bilo je predviđeno: prebacivanje novih njemačkih snaga na Balkan i u Italiju, razoružavanje talijanske vojske, zaposjedanje obale i samostalno nastavljanje rata.

U »Povjerljivoj informaciji« njemačkog Ministarstva vanjskih poslova o »Razvoju vojne situacije u 1943« upućenoj svim diplomatskim misijama u inozemstvu kaže se: »Slom Italije nije došao naglo i iznenada, nego poslije jedne latentne krize, u kojoj se sve više pokazivao nedostatak borbene sposobnosti Talijana, a također i odsustvo svake volje za borbu. [...] Talijanske divizije su dozvolile da ih razoružaju znatno slabije komunističke bande i time banditima pomogle da dođu do potrebnog oružja. [...] U obrambenom frontu nastao je široko razapljeni otvor.« Mikroteka VII, mikrofilm London — 4, 299068 — v. X 199086.

²³ Iz izlaganja načelnika Operativnog štaba OKW, general-pukovnika Jodla, reichsführerima i gauleiterima, 7. XI 1943, u Münchenu (Ratni dnevnik OKW, str. 1617).

i okupacije jadranske obale. Naše trupe, iako bez motorizacije, u trci k moru sa njemačkim divizijama, nošene valom narodnog oduševljenja, preduhitrile su Nijemce i prije izbile u skoro sve važnije luke Jadrana. Nijemci, strateški iznenađeni jačinom naših snaga i brzinom intervencije, uputili su ka Jadranu jaka pojačanja da bi odbacili naše snage i zaposjeli obalu. Odmah se razvila žestoka bitka između naših i njemačkih divizija. Ova bitka plamti već mjesec dana nesmanjenom žestinom na prostoru od Trsta do Skadra, a na sjever do rijeke Save, u kojoj učestvuje tako reći glavnina cijele naše vojske. U opsegu ove bitke, naše jedinice, nalazeći se na najvažnijem i za Nijemce najosjetljivijem sektoru Jadrana, imaju jednu od glavnih uloga.

Dakle, to je bitka za Jadran, koja je dobila osobiti značaj ne samo za balkansko ratište nego i za cjelokupnu ratnu situaciju u Evropi, kako u odnosu na saveznike, tako i na samu Njemačku.²⁴

Borbe su se razgarale posvuda. »Borbu protiv Tita komandant Jugoistoka smatra kao najvažniji zadatak, još važniji nego osiguranje obale«, jer je »najopasniji protivnik Tjto«. On je izistirao da se ta »procjena izloži Führeru pošto je njegovo područje sada dobilo odlučujući značaj za rat«. ²⁵ Nijemci su čak angažirali divizije iz Italije, koje su odatle napale ustanike u Slovenskom primorju i Istri, zatim one koje su preplavile Sloveniju i zapadni dio Hrvatske (»Operacija Wolkenbruch«). Pokret njemačkih trupa prema Jadranu pretvorio se u velike operacije. U brojnim sudarima jedinice NOVJ sprečavale su njemačke jedinice u ostvarenju operativnih ciljeva, posebno u posjedanju obale i otoka.

Usprkos najezdi njemačkih snaga, kapitulacija Italije dala je snažan impuls za borbu u cijeloj zemlji.²⁶ Formirale su se nove brigade i divizije, posebno u oblastima koje su dotada bile pod talijanskom okupacijom. Njemački napadi ne samo da nisu zaustavili taj borbeni elan naroda, nego upravo u tim oblastima, gdje su borbe bile najjače, formiran je najveći broj jedinica: tako je od kapitulacije Italije do Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Hrvatskoj formirano 14 brigada, u Sloveniji 8, u Bosni i Hercegovini 7. Računa se da je u to vrijeme stupilo u NOVJ oko 80.000 novih boraca. U jesen 1943. godine slobodna teritorija Jugoslavije obuhvaćala je više od polovice njenog prostranstva (cijeni se na oko 130.000 km²) i na njoj je živjelo više od 5.000.000 stanovnika. Na tom cijelom području bio je iz-

²⁴ Zbornik, tom V, knj. 20, dok. br. 68.

²⁵ Ratni dnevnik OKW, 1268 i 1252.

²⁶ Ocjenjujući vojno-političku situaciju u vrijeme kapitulacije Italije, E. Kardelj je u svojem referatu, na zasjedanju Slovenskog narodnoosvobodilnog sveta, 19. II 1944. u Črnomlju, rekao:

»Odlučan prelom nastao je s kapitulacijom Italije. Događaji za vreme italijanske kapitulacije što se tiče njihovog međunarodnog značaja nisu bili u našim krajevima možda tako važni zbog toga što smo tada oslobodili velike teritorije, zaplenili ogromnu količinu oružja i municije i za nekoliko puta povećali svoju vojsku (misli se na povećanje NOV i PO Slovenije — prim. F. T.), već su mnogo važniji zbog toga što su ti dani pokazali čitavom svetu koliko je tesna povezanost narodnih masa Jugoslavije s narodno-oslobodilačkim pokretom i kako je tim masama potpuno jasno da slom okupatora znači ujedno i slom izdajnika svih vrsta, a naročito i slom političke emigrantske jugoslovenske 'vlade' u inostranstvu« (Zbornik, tom II, knj. 11, prilog dok. br. 28).

građen sistem nove, narodne, revolucionarne vlasti — od mjesnih NOO, preko oblasnih, pokrajinskih, zemaljskih antifašističkih vijeća do AVNOJ-a.

Narodnooslobodilačka vojska je u novembru 1943. godine imala 26 divizija svrstanih u 8 korpusa, 10 samostalnih brigada, 108 partizanskih odreda i više manjih partizanskih jedinica. Ona je tada brojila oko 300.000 boraca i, nesumnjivo, već u to vrijeme, izrasla u dominantnu oružanu silu na jugoslavenskom ratištu, koja se uspješno borila s jedinicama Wehrmachta na jugoistoku Evrope. Svojim dejstvima ona je Nijemcima, pored uništavanja njihove žive sile i ratne tehnike, otežavala zauzimanje i čvrsto posjedanje jadranske obale, koja se smatrala osjetljivim dijelom tzv. evropske tvrđave zbog mogućeg desanta saveznika. Uz to, NOVJ je ugrožavala bok njemačkog fronta u Italiji i pozadinu njemačke obrane u Grčkoj i Albaniji i intenzivnim dejstvima na glavne komunikacije otežavala snabdijevanje trupa. A sama je, preko čvrsto branjenog otoka Visa, koji poslije 1943. više nije pao neprijatelju u ruke, »otvorila vrata prema svijetu« i uspostavila neposrednu vezu sa saveznicima u Italiji, koja će se tim putem održavati sve do oslobođenja Dalmacije (u jesen 1944). Zbog takve uloge Narodnooslobodilačke vojske, njemačka Vrhovna komanda bila je prinuđena da iz drugih okupiranih zemalja Evrope dovodi trupe i da u Jugoslaviji vlastite snage poveća na 19 divizija (uz 8 bugarskih i 3 mađarske), iako su im one bile neophodne na drugim frontovima. Dejstvom NOV ukupno je u Jugoslaviji pred kraj 1943. bilo vezano oko 400.000 okupatorskih i oko 250.000 kvislinskih vojnika, što je predstavljalo značajan doprinos općesavezničkim naporima za uništenje fašističkih snaga u Evropi. O tome kako je njemačka Vrhovna komanda tada strateški procijenila vojne snage NOP svjedoči ovaj njen zaključak: »Kraj 1943. godine bio je za razvoj Titovog pokreta od velikog značaja: on je donio njegovu izvršenje u opću savezničku strategiju i time priznanje kao samostalne ratujuće sile.«²⁷

Zahvaljujući postignutim uspjesima u 1943. godini, mijenja se međunarodni položaj narodnooslobodilačkog pokreta. Pobjede Narodnooslobodilačke vojske 1943. godine na jugoslavenskom ratištu utrlje su put punoj afirmaciji NOP-a. »Partizanski pokret je daleko veći i od daleko većeg vojničkog značaja nego što se to uglavnom zna u spoljnom svetu«, zaključuje Linn M. Farish, predstavnik SAD u Savezničkoj vojnoj misiji generala Meaclena pri Vrhovnom štabu NOV i POJ.²⁸ Usprkos svojoj propagandi i lažnom informiranju svjetske javnosti, jugoslavenska emigrantska vlada više nije mogla u svjetskoj demokratskoj javnosti prikrivati činjenicu da se u Jugoslaviji protiv okupatora bori jedino Narodnooslobodilačka vojska pod komandom Josipa Broza Tita, a da njen ministar vojske D. Mihailović surađuje s Nijemcima u borbi protiv NOP-a. Tako je, na primjer, 9. XI 1943. Radio-London objavio posebnu poruku britanskog generala

²⁷ *Helmut Greiner*, Die oberste Wehrmachtführung 1939—1943, Wiesbaden, Limes-Verlag, 1951.

²⁸ Izvještaj L. Farisha od 29. X 1943, u kojem je objektivno prikazana NOB u Jugoslaviji, dospio je u ruke predsjednika F. Roosevelta pred njegov odlazak na sastanak »velike trojice« u Teheran, što je imalo pozitivnog odraza na razmatranje problema Jugoslavije. Poblize S. *Nešović*, Inostranstvo i nova Jugoslavija 1941—1945, Beograd—Ljubljana 1964, 167.

Wilsona, komandanta savezničkih snaga na Srednjem istoku, jugoslavenskim borcima: »Od kapitulacije Italije, jugoslavensko oružje postiglo je protiv Nijemaca mnogobrojne uspjehe koji su izazvali divljenje cijelog svijeta. Duž svih istočnih obala Jadrana Nijemci su izgubili sva uporišta, a u unutrašnjosti zemlje dovedeni su u tešku situaciju. Ovi uspjesi jugoslavenskih snaga veoma su značajni.« U nastavku poruke saveznički komandant, govoreći o četnicima, kaže da su »pomazući Nijemcima u njihovom uzaludnom pokušaju da se održe i pokore oslobodilačke snage [...] sramno izdali stvar svoje domovine [...]«. Komentirajući Wilsonovu poruku, M. Pijade je napisao da je ona »[...] znak da je prodiranje istine o odnosu četnika prema oslobodilačkoj borbi i prema okupatorima učinilo jedan nov snažan korak napred kod naših saveznika na zapadu«. ²⁹ Cijeneći strategijsko značenje jugoslavenskog ratišta i uviđajući kakvu ulogu NOVJ može imati u borbi s osovinskim snagama na jugoistoku Evrope, vlada Velike Britanije sve se pozitivnije odnosi prema NOP-u. Zapadni saveznici posredstvom svojih vojnih misija održavaju neposredan kontakt s Vrhovnim štabom. Na zajedničkom sastanku Komiteta anglo-američkih generalštabova, 9. i 10. septembra 1943. godine, utvrđeno je da treba pomoći jugoslavenskim partizanima u vojnoj i drugoj opremi, za što je zadužena saveznička komanda za srednji istok. ³⁰ »Dolazak predstavnika engleske vojske kod našeg Štaba i priznanje naše Narodnooslobodilačke vojske kao ratujuće sile imalo je veliki politički značaj ne samo u našoj zemlji već i u inostranstvu«, piše vrhovni komandant Tito delegatu VŠ S. Vukmanoviću Tempu 9. X 1943. ³¹ Uspostavom neposredne veze sa saveznicima bilo je omogućeno operativno-taktičko sadejstvo i primanje pomoći u naoružanju i ratnoj opremi. ³² Razvijeni su i drugi oblici suradnje između NOV i savezničkih armija: osnivanje baza u Italiji, prihvata prekomorskih brigada, zbrinjavanje ranjenika, evakuacija zbjega u Italiju ili Afriku itd. To je sve omogućilo da i tim putem istina o onome što se događa u Jugoslaviji snažno prodire u svijet. Uspostavljanjem kontakta sa saveznicima slabile su pozicije jugoslavenske emigrantske vlade, mada vlade zemalja zapadnih saveznika, usprkos vojnoj suradnji sa NOP-om, i dalje nisu bile spremne da NOP priznaju kao politički pokret. Međutim, u okolnostima približavanja istočnog fronta Balkanu, razvoja i toka operacija u Italiji, Jugoslavija u borbi dobija sve veće značenje za savezničku stranu. To je došlo do punog izražaja na konferenciji triju lidera vodećih savezničkih sila u Teheranu koji su, razmatrajući pitanja daljnjeg vođenja rata, u odnosu na Jugoslaviju zaključili »da jugoslavenskim partizanima treba pomoći u ratnom materijalu što je moguće više, kao i u operacijama komandosa«. ³³ To je praktično značilo uvrštavanje NOP-a i njegovih oružanih snaga u globalnu strategiju snaga antihitlerovske koalicije.

²⁹ Zbornik, tom II, knj. 11, dok. br. 26.

³⁰ Maurice — Matloff, Strategic Planning for Coalition Warfare, Washington, D. C. 1959, 253.

³¹ Zbornik, tom II, knj. 10, dok. br. 172.

³² Vidi poruku vrhovnog komandanta Tita generalu Wilsonu, Zbornik, tom II, knj. 11, dok. br. 61.

³³ Foreign Relations of the United States: The Conference at Cairo and Teheran 1943, 652.

Razmatranje vojnog položaja narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije u vrijeme Drugog zasjedanja AVNOJ-a mogli bismo zaključiti ovom konstatacijom: Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je u toj etapi oslobodilačkog rata izrasla u moćnu armiju, značajnog i ravnopravnog partnera savezničkim armijama. Ona je svojim uspjesima u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika odlučujuće utjecala na definitivan prijelom vojno-političke situacije u korist narodnooslobodilačkog pokreta, što je omogućilo, u još porobljenoj Evropi, stvaranje nove države: Demokratske Federativne Jugoslavije.

SUMMARY

The author is dealing with the military situation of the Yugoslav national liberation movement during 1943, decisive year of the World War II; he mostly covers the time of the Second Sitting of the Anti-Fascist Council of the National Liberation of Yugoslavia (ACNLY). The central theme of the thesis discusses the increase of the international importance accorded to the Yugoslav battle-field, as it had been becoming more and more important factor in the struggle against the Axis Powers at the time the armies of the Allies were approaching the Balkan territories. The Yugoslav battle-field gained on the importance upon the capitulation of Italy, which caused a fissure in the defense of Hitler's so-called "European fortress". That was the time when many a formation of Italian occupiers' army had been disarmed; when the national liberation fight was sweeping through the whole country; a large number of newly regruted partisans were joining in; when a direct contact had been established with the Ally armies in Italy. That was the time also when the national liberation army of Yugoslavia began to take on a leading military role of the South-East front, the territory the Germans and the Allies took particular interest in. The National Liberation War of the Yugoslav peoples had mounted high up on the scale of importance, even so much that it had become a strategic problem to be discussed daily in the German Central H. Q. as well as in all the H. Q.s of the Allies. That fact proved that the National Liberation Movement and its army forces (about 300,000 partisans) had joined in the global strategy of the forces of Anti-Hitler Coalition; even the decisions of the leaders of most eminent Ally forces on the conferences in Teheran were pointing to that fact. The summer and the autumn of 1943 was the time when the national liberation army under the leadership of Josip Broz Tito had finally developed into a partner quite equal to Ally armies. The army with so much success must have definitely influenced the development of the national liberation war and finally established the possibility of creating a new state: a Democratic Federative Yugoslavia, at the time Europe had still been occupied.